

Lovsang i digitale rom

Irene Trønnes Strøm

Irene Trønnes Strøm (f. 1970) er førsteamanuensis i musikk ved Universitetet i Sørøst-Norge, der hun underviser i musikk ved barnehagelærerutdanningen og ved Årsstudium i musikk. Hun har en ph.d. i profesjonsrettede lærerutdanningsfag, musikk, fra Høgskolen i Innlandet (2016). Hennes bakgrunn er fra musikkpedagogikk- og undervisning, og hennes forskningsinteresser omfatter blant annet musikk og religiøs tro og musikk i barne- og ungdomskultur, herunder utøving av musikalsk aktørskap i krysskulturelle kontekster.

Irene Trønnes Strøm is an Associate Professor in music at the University of South-Eastern Norway, where she teaches music at the kindergarten teacher training course and the foundation year in music. She has a PhD in Teaching and Teacher Education, music, from Inland Norway University of Applied Sciences (2016). She has a background in music pedagogy and teaching, and conducts research in various areas, including music and religious belief, as well as music in children and youth culture. Her particular focus lies in exploring how individuals exercise musical agency in cross-cultural contexts.

irene.t.strom@usn.no

Sammendrag

Under covid-19-pandemien måtte kirker og religiøse grupper over hele landet samles på nye og kreative måter på grunn av smitteverntiltak. Å tilbe Gud ved å synge sammen er sentralt når kristne samles, enten samlingene formidles via digitale tjenester på nettet eller holdes offline i fysiske rom. I denne artikkelen undersøker jeg hvordan pandemien påvirket lovsangpraksiser, gjennom en autoetnografisk studie hvor jeg tar utgangspunkt i mine egne erfaringer med digitale gudstjenester som medlem av en evangelisk-luthersk forsamling. Teoretisk bygger jeg på Gibsons (2015) affordansebegrep for å analysere hvordan digitale gudstjenestearrangementer i ulik grad kunne tilby et lovsangfellesskap under pandemien. I artikkelen foreslår jeg at digitale lovsangkropper kan forstås som åpne lovsangpraksiser.

Stikkord

lovsang, digitale rom, pandemi, affordanser

Abstract

During the COVID-19 pandemic, churches and religious groups all over Norway had to gather in new and creative ways, due to contamination measures. Worshipping God by singing together is essential when Christians gather, whether the gatherings are mediated by digital services online, or whether they are held offline in physical rooms. In this article, I explore how the pandemic affected worship practices, through an autoethnographic study of my own experience as a member of an Evangelical-Lutheran congregation. Gibson's (2015) concept of affordance is applied, in order to analyze what digital worship events could, to varying degrees, offer a worship community during the pandemic. In the article I suggest that digital worshipping bodies can be interpreted as open worship practices.

Keywords

worship, digital rooms, pandemic, affordances

Innledning

Covid-19-pandemien førte til at religiøse grupper over hele landet måtte ty til digitale løsninger, siden smittevernregler ikke tillot fysiske samlinger. Dette var del av en omfattende nasjonal politikk implementert av den norske regjeringen som involverte de mest inngripende tiltakene som er blitt gjort i Norge i fredstid (Røed-Johansen og Torgersen 2020).

Bølger av muterte virusvarianter førte til opprettelsen av strenge restriksjoner for sosial interaksjon (Bøhler 2021, 2023; McClellan et al. 2023). Under pandemien ble de fleste gudstjenester derfor formidlet via digitale plattformer, som Zoom, eller på sosiale medier og ulike videoplattformer, for eksempel Facebook og Vimeo.

I denne artikkelen undersøker jeg hvordan pandemien påvirket kristne lovsangpraksiser, gjennom en autoetnografisk studie. I autoetnografisk metode danner personlige erfaringer empirien, og gjennom refleksiv skriving kan forskeren ha et kritisk blikk på de kulturelle fenomenene som beskrives (Karlsson et al. 2021). Jeg tar utgangspunkt i mine egne erfaringer med lovsang i digitale rom som medlem av en evangelisk-luthersk forsamling. Denne forsamlingen kan forstås som en del av det lavkirkelige mangfoldet i landet vårt. Jeg har deltatt i forsamlingen de siste 17 årene, og jeg tilbrakte også barne- og ungdomsårene her. Teoretisk bygger jeg på James Gibsons (2015) begrep om affordanser. Ved å analysere digitale lovsanghendelsers affordanser kan vi bedre forstå hvordan disse kan tilby deltakerne meningsfulle musikalske og åndelige erfaringer. Selv om lovsang i digitale rom kunne opprettholde en følelse av tilhørighet og kontinuitet under pandemien, førte det også for meg og for mange andre til opplevelser av savn (Birkedal 2022; Danbolt, Isene, og Stålsett 2021). I perioder med isolasjon opplevde jeg samtidig at lovsang i digitale rom var en verdifull ressurs som jeg stadig vendte tilbake til. På bakgrunn av disse opplevelsene ønsker jeg å undersøke hvordan ulike musikalske og ikke-musikalske affordanser fikk betydning for min opplevelse av å delta i digitale lovsanghendelser under pandemien, og hvordan digitale lovsangkropper kan forstås som åpne lovsangpraksiser.

Forskning på musikk og religion i digitale medier

Forskning på religion i digitale medier kan ifølge Heidi A. Campbell og Ruth Tsuria (2022) spores tilbake til midten av 1990-årene. Mellom 2000 og 2010 ble begrepet «religion online» introdusert i et forsøk på å tydeliggjøre skillet mellom religiøse aktiviteter online og offline. Slike forsøk ble imidlertid stadig vanskeligere, ettersom folk ofte blandet sine online og offline interaksjoner på måter som gjorde distinksjonen mellom dem uklare (2022, 4). Fra 2010 har studier knyttet til religion på internettet gjerne blitt referert til som «digital religion». Religionsutøvelse via digitale plattformer fører til stadig nye former for religionsutøvelse som utfordrer vante forståelser av religiøs praksis og oppfatninger om autentisitet (5). Den følgende gjennomgangen av utvalgte forskningsarbeider utforsker ulike perspektiver på digitale lovsanghendelser under pandemien.

I to bøker om religion i karantene (Campbell 2020b, 2020a) tar forskere for seg hvordan fremtiden kan se ut, i lys av endringer forårsaket av den pågående pandemien. Adam Bajan (2020) hevder som en av bidragsyterne at manglende fysisk tilstedeværelse i podkaster og digitale gudstjenester i beste fall er en rudimentær erstatning for den «ekte» varen (2020, 35). Først og fremst savner han «the effervescence of collective worship» (34), noe som kan oversettes med det kollektive bruset av lovsangen. Som L. Edward Phillips (2021) bemerker, kan deltakere i online gudstjenester dele noen lovsanghandlinger, men det er fortsatt en følelse av at noe mangler. For å illustrere dette poenget siterer Phillips en venn som sammenligner lovsang online med å se en video av en peis (53). Gibson viser til at «fires afford warming and burning» (2015, 128). Lovsang i digitale rom kan med andre ord tilby audiovisuelle inntrykk, men mediet kan ikke tilby varmen fra fysiske lovsangfelleskap.

Hans Olav Hodøl og Egil Sæbøs (2021) studie undersøker brukernes oppfatning av digitale gudstjenester som en egnet erstatning for fysiske gudstjenester våren 2020. Funnene viser at unge respondenter var generelt mer positive enn eldre respondenter, og at mange så gudstjenester fra flere kirker enn bare sin egen. Disse funnene finner jeg støtte for hos

Helene T. Vikre (2020) og Magnhild Salater-Daljord (2022), som har forsket på henholdsvis unge og eldre voksnes opplevelse av Den norske kirkes betydning under pandemien. Ifølge Hodøl og Sæbø (2021) var det særlig tre sentrale forhold som bidro til at brukerne opplevde å ta del i gudstjenesten: gjenkjennelighet, autentisitet og samtidighet. Hans Olav Hodøl, Roy Emanuelsen, og Geir Christian Johannessens (2021) studie viser at menigheter som flyttet sin virksomhet online, hadde gode erfaringer med dette. Kirkelederne som deltok i undersøkelsen, uttrykte likevel en bekymring for hvordan dette kan føre til en redusert opplevelse av tilhørighet, og at religionsutøvelsen tar et skritt i retning av å bli mer individualisert. Det gjenstår å se om denne bekymringen er berettiget.

I sin studie tematiserer Laura Benjamins (2021) lovsanglederens rolle under pandemien i innspilte og direkte sendte gudstjenester i tre evangeliske kirker i Ontario, Canada. Denne studien kan sees i sammenheng med min autoetnografiske undersøkelse. Benjamins hevder at deltakere i digitale gudstjenester trer inn i en åndelig tilstand av tilbedelse gjennom lovsanglederens intensjonelle og deltakende praksis (13). Benjamins vektlegger hvordan lovsangledere kan kultivere «a sense of space [...] rather than place» (14). På denne måten hevder hun at de kan bidra til både spirituelt og fysisk velvære for lovsangdeltakerne. Hun har dermed et noe mer optimistisk syn på betydningen av digitale gudstjenester enn Bajan (2020). På samme måte argumenterer Allie Utley (2021) for at lovsang online kan være en meningsfull opplevelse, om enn med sine egne utfordringer og muligheter.

Amira Ehrlich (2021) belyser utfordringer med å ivareta jødiske ritualer i karantene. Hun viser til at ortodokse jøder ber tre ganger daglig, og at dette representerte et stort dilemma under pandemien, siden disse bønnene vanligvis skjer i synagogen (26). Nye normer for lovsang oppsto når naboer forsøkte å opprettholde sine sedvaner utendørs, til tross for ulike liturgiske praksiser. I den aktuelle perioden lærte liberale og ultraortodokse jøder hverandre nye melodier til gamle bønnen. Ehrlich antar at nye melodier som ble lært under pandemien, fortsatt vil bli sunget, selv når gamle mønstre for intrareligiøs segregering vender tilbake. På lignende og andre måter kan erfaringer med lovsang i digitale rom føre til endrede lovsangpraksiser i etterkant av pandemien. I det følgende avsnittet vil jeg utdype min forståelse av begrepet «lovsang» og hvordan jeg anvender det i artikkelen.

Lovsang – en begrepsavklaring

Bibelen inneholder mange passasjer som handler om lovsang, blant andre «Midt i forsamlingen vil jeg lovprise deg» og «I den store forsamlingen kommer min lovsang fra deg» (Salme 22, vers 22 og 26). Det handler altså om en lovsang til Gud som samtidig har sitt opphav i Gud. Sagt med andre ord kan dette forstås som at trangen til å lovsynge er skapt av Gud. Lovsang og tilbedelse er dermed helt essensielt når kristne samles til gudstjeneste, og en integrert del av de fleste kristne fellesskap. Lovsang er imidlertid ikke et entydig begrep i kirkelige sammenhenger. Mange høykirkelig orienterte samt noen mer tradisjonelle lavkirkelige vil definere lovsang som en kategori av salmer som har en lovprisende tekst hvor musikken ofte er oppstemt (for eksempel «Lovsyng vår Herre» og «Store Gud, vi lover deg»). I lavkirkelige sammenhenger forstås gjerne lovsang som alle typer musikk som fremføres på gudstjenestene. Lovsangledere i vår egen sammenheng kan for eksempel innlede en sangavdeling med «nå skal vi lovsynge», uavhengig av om det er bedehussanger, salmer eller moderne lovsanger på repertoaret.

Selve lovsangbegrepet blir likevel av mange knyttet til det engelske uttrykket «contemporary worship music» (Porter 2016; Ingalls 2018), også kjent som sjangeren lovprisnings- og tilbedelsesmusikk. Ifølge Swee-Hong Lim og Lester Ruth (2017) kan «contemporary worship» beskrives ved ni ulike karakteristikk: et moderne språk, tekstlig innhold med

relevans for samtiden og de kristnes liv, musikkstiler fra samtidens populærmusikk, lengre uavbrutte lovsangbolker, musikernes sentrale plass i gudstjenestens ledelse, stor grad av fysisk uttrykksfullhet, forkjærlighet for det uformelle og avhengighet av elektronisk teknologi (2017, 14). Sjangeren kjennetegnes også i noen grad av enkle refrenger som gjerne gjentas en rekke ganger. Lovsangen blir typisk akkompagnert av et lovsangband, som kan variere fra full bandbesetning med flere forsangere til én enkelt gitarist eller pianist som leder lovsangen.

Tone Stangeland Kaufman (2008) viser til at karismatisk pregede lovsanger både synges innenfor Den norske kirke, i ulike misjonsorganisasjoner og i de fleste frikirkelige ungdomsmiljøer. Noen romersk-katolske menigheter inkluderer den også i messen. Hun viser til uttrykket «å gå inn i tilbedelsen» (18), noe som kan innebære en lengre lovsangbolk i enkelte sammenhenger eller to–tre sanger i andre. «Vi lovsynger fordi det er godt for oss», hevder Thomas Bjerkholt (1990, 34). Mens salmer gjerne har «et læremessig sikte i tillegg til å være det limet som binder deler av gudstjenesten sammen» (Kaufman 2008, 18), er lovsangens funksjon å legge til rette for et møte med Gud. Forventningen om det personlige møtet med Gud i musikken kan forstås som et typisk trekk ved kontekster påvirket av moderne lovsang. I denne forståelsen har lovsang en slags «tilbakevirkende kraft», slik at man har samme forventning når man synger eldre salmer eller sanger også. I denne artikkelen velger jeg å la lovsangbegrepet romme både moderne lovsang og eldre sanger hentet fra ulike sangbøker som brukes i kirker og bedehus. Fokuset er i større grad på lovsanghendelser i tilknytning til digitale gudstjenester og i mindre grad på spesifikt tekstinnhold eller bestemte musikksjangre.

Affordanse som forståelsesramme

Ved å ta utgangspunkt i James Gibsons (2015) «affordance»-begrep ønsker jeg å undersøke hvordan digitale lovsanghendelser i ulik grad kunne tilby et lovsangfellesskap under pandemien. Affordanser er en norsk oversettelse av Gibsons begrep som benyttes av blant andre Even Ruud (2020). Ulike digitale og fysiske miljøer, mennesker, teknologi og audiovisuelle uttrykk er eksempler på affordanser i tilknytning til lovsang i digitale rom. Ved å analysere digitale lovsanghendelsers affordanser kan vi som nevnt bedre forstå hvordan disse i ulik grad kunne tilby meningsfulle musikalske og åndelige erfaringer og en følelse av tilhørighet blant medlemmer av et kristent lovsangfellesskap under pandemien.

Gibsons affordanseteori setter søkelyset på forholdet mellom en organisme og dets omgivelser. Ifølge Gibson er affordanser de handlingsmulighetene eller mulighetene for handling som miljøet tilbyr en person. Begrepet bygger på verbet «to afford» og viser til hvordan miljøet og dets aktører utfyller eller forutsetter hverandre (2015, 119). Gibson hevder at «affordances of the environment [are] what it offers the animal, what it provides or furnishes, either for good or ill» (ibid). Videre hevder han at en affordanse «is equally a fact of the environment and a fact of behavior. It is both physical and psychical, yet neither. An affordance points both ways, to the environment and to the observer» (121). Det handler altså om en gjensidig avhengighet mellom objektet og miljøet. Affordansene til det Gibson kaller objekter, er ekstremt mangfoldige (124). Han skiller mellom såkalte «attached» og «detached objects», som jeg velger å kalle tilknyttede (for eksempel et håndtak) og frakoblede (for eksempel en digital skjerm) objekter. Disse har forskjellige affordanser basert på sitt forhold til omgivelsene og den som oppfatter dem. Mens tilknyttede objekter har affordanser som er nært knyttet til den større strukturen de er festet til, har frakoblede objekter mer fleksible og kontekstavhengige affordanser. Et frakoblet objekt, for eksempel en stol, kan tilby en sitteplass i én situasjon eller et våpen til selvforsvar i en annen. Gibson vektlegger

imidlertid at de rikeste affordansene tilbys oss fra andre mennesker: «When touched they touch back, when struck they strike back; in short, they interact with the observer and with one another» (127). Ifølge Gibson oppfatter vi disse affordansene gjennom berøring, lyd, lukt, smak og omgivende lys. Mange av disse affordansene forsvinner i overgangen fra et fysisk til et digitalt format. Det som gjenstår, er blant annet lyd og lys. Vi gir ifølge Gibson størst oppmerksomhet til den visuelle og auditive informasjonen som spesifiserer hva andre personer er, inviterer til, truer med og gjør (120). Til tross for at digitale gudstjenester som nevnt ikke kunne tilby varmen fra det sosiale fellesskapet, viser tall fra Den norske kirke (2022) en dobling i antall visninger fra 2020 til 2021. Dette indikerer at affordanser ved digitale gudstjenester falt i smak hos mange mediebrukere.

Gibson hevder at vi forholder oss til ulike steder (places, jamfør Benjamins 2021). Disse stedene har varierende affordanser. Et viktig sted er ifølge Gibson skjulestedet («the hiding place», 128). Gibson påpeker at «the concealing of oneself from other observers [...] have different kinds of motivation» (2015, 128). En observatør kan altså oppfatte ikke bare at andre observatører er skjulte eller synlige for ham/henne, men også at han/hun selv er skjult eller synlig for andre observatører. «To hide is to position one's body at a place that is concealed at the points of observation of other observers» (128). Dette kan sees i sammenheng med svarte skjermer i digitale rom, der deltakerne kan være usynlig til stede.

Musikalsk lyd kan forstås som en affordanse ved at den tilbyr muligheter for handling og engasjement. For eksempel kan musikalsk lyd tilby bevegelse og dans (Windsor og de Bézenac 2012, 112). Musikalsk lyd kan også tilby emosjonelle reaksjoner. Forskjellige musikalske elementer, som melodi, harmoni og klang, kan vekke ulike følelser hos lytteren (111). Videre kan musikalsk lyd tilby sosial interaksjon og kommunikasjon. Musikk fungerer ofte som et uttrykksmiddel og en forbindelse mellom individer. Den kan legge til rette for felles opplevelser, kulturell identitet og en følelse av tilhørighet.

Affordansebegrepet åpner videre for at musikalsk lyd har mening, samtidig som den kan være flyktig og endre seg i ulike kontekster, avhengig av individet som lytter. Ruud (2020) bruker affordansebegrepet ved å vise til hvordan ulike lag i musikken har noe å tilby oss. Ifølge Ruud må vi tilegne oss («appropriere», 18) den betydningen som tilbys, og han peker på at det er summen av musikalske affordanser som er med på å gi musikken en bestemt verdi for oss (20). Ruud viser videre til at det skjer viktige interaksjoner som påvirker meningsdannelsen i den musikalske kommunikasjonen. I digitale lovsanghendelser kan det dreie seg om den musikalske interaksjonen mellom lovsangbandet og forsangerne og mellom de lovsyngende dersom det er flere til stede foran skjermen. Hvorvidt den enkelte deltaker i en digital gudstjeneste sitter stille foran skjermen, nynnener forsiktig med eller synger av full hals, vil nødvendigvis variere, men ifølge Håvard Skaadel (2013) og Matthew Salisbury (2021) skal lytting også forstås som fullverdig deltakelse: «We participate through our presence and our listening, that the words and the music might become a prayer within us and lift us» (Salisbury 2021, 416). På denne måten argumenterer Salisbury for at lytting til musikk i digitale gudstjenester kan ha en åndelig betydning. Selv om digitale lovsanghendelser har visse musikalske og ikke-musikalske affordanser, som digitale skjermer som både kan fungere som skjulesteder og kontaktflater, mangler de også noe av rikdommen og kompleksiteten til fysiske omgivelser. For å gi kontekst til anvendelsen av teori vil jeg først gi en kort beskrivelse av autoetnografisk metode.

En autoetnografisk fremstilling

Autoetnografi er en metode som gir et innsideperspektiv på praksiser, meninger og fortolkninger av kulturelle fenomener og opplevelser (Karlsson et al. 2021). Ved å bruke personlige

erfaringer er det mulig å beskrive, forstå og utfordre kulturelle praksiser og oppfatninger. Autoetnografi er beslektet med etnografisk metode, men skiller seg fra tradisjonell etnografi ved å omfavne forskerens subjektivitet i stedet for å forsøke å begrense den (Karlsson et al. 2021). Metoden hviler på «den kraften personlige historier og historiefortelling representerer som potensial for refleksjon og kunnskaps utvikling» (Dyndahl 2017, 239). Autoetnografisk metode kan på denne måten forstås som selvetnografi, og den lar meg utforske hvordan pandemien formet min opplevelse av å delta i et religiøst fellesskap. Metoden gir også innsikt i hvordan pandemien endret det religiøse fellesskapet for øvrig, ettersom etablerte sosiale strukturer basert på musikk (f.eks. det å synge sammen i kirken) ikke lenger kunne utføres på grunn av smitteverntiltak. Alisse Waterston (2019) viser til at det er en sterk relasjon mellom subjektet og dets historie, og at det er nødvendig å anerkjenne subjektive og emosjonelle aspekter ved autoetnografisk forskning. Hun kaller dette «intimate ethnography» (12), noe som rimer godt med mine erfaringer.

Ifølge Carolyn Ellis, Tony E. Adams, og Arthur P. Bochner (2011) handler autoetnografi om en tilnærming til forskning og skriving som søker å beskrive og analysere personlig erfaring for å forstå kulturell erfaring. Forskeren kombinerer selvbiografi og etnografi, og autoetnografi som metode kan dermed både forstås som prosess og produkt. Karlsson et al. (2021) deler begrepet i tre for å gi et tydeligere inntrykk av hva metoden handler om: auto-etno-grafi. Dermed blir det tydelig at erfaringsbasert kunnskap (auto) må sees i sammenheng med kulturelle, sosiale og politiske kontekster (etno). Neste avsnitt om mine egne erfaringer med å delta i digitale lovsanghendelser kan forstås som slike kontekstualiseringer. Autoetnografisk skriving (grafi) handler ofte om erfaringer vi vanligvis ikke snakker om offentlig: «Det kan således være et redskap for deling av tanker, følelser og opplevelser vi som regel bare snakker om til våre nærmeste, eller holder for oss selv» (16). Resultatet blir ifølge Karlsson et al. et vitnesbyrd om «forskerens levde erfaringer og gir muligheter til å utforske hvordan de berøres av ulike kontekster vi inngår i og av møter med andre» (16). Autoetnografisk metode omtales imidlertid av noen av dens kritikere som lite forankret i teori. For å motvirke slike tendenser har jeg valgt å gi leseren en innføring i metoden og artikkelens teorigrunnlag, før jeg nå vil gi en beskrivelse av mine erfaringer med lovsang i digitale rom.

Erfaringer med lovsang i digitale rom

Da landet stengte ned i mars 2020, var det mange kirker og organisasjoner som på kort tid klarte å produsere ulike digitale løsninger som skulle erstatte fysiske møter (Hodøl, Emanuelsen, og Johannessen 2021; Hodøl og Sæbø 2021; Den norske kirke 2022). For vår del betydde dette at vi kunne logge oss inn på innspilte gudstjenester fra organisasjonens hovedkontor hver søndag formiddag. Det ble sendt i alt 15 slike gudstjenester i perioden 22. mars til 14. juni via videodelingstjenesten Vimeo. Disse sendingene var profesjonelle på alle måter, både når det gjaldt ledelse, innhold og lyd- og bildekvalitet. Dyktige unge musikere og forsangere ledet lovsangen ledsaget av rullende tekster som gjorde det enkelt å synge med. Hjemme hos oss var det som regel én eller to andre jeg kunne synge sammen med, og vissheten om at mange andre så på den samme gudstjenesten samtidig over hele landet, bidro til en følelse av å være del av noe større.

Da landet stengte ned i andre omgang, fra november 2020, ble det ikke lenger sendt gudstjenester fra sentralt hold, og vår egen forsamling begynte derfor så smått å teste ut muligheten for å samles via Zoom. Disse gudstjenestene ble til å begynne med mediert via to mobiltelefoner og ga dårlig lyd- og bildegjengivelse. Det at forsamlingen gikk til innkjøp av kameraer og teknisk utstyr som kunne yte det som foregikk på scenen større

rettferdighet, utgjorde en forbedring visuelt, men lyd kvaliteten var fortsatt lite tilfredsstillende. Begge samlingene, som er beskrevet i vignett 1 og 2, skjedde etter disse endringene.

Vignett 1

Det er søndag ettermiddag. Vi sitter henslengt i sofaen og klikker på Zoom-lenken til enda en digital gudstjeneste. Det er «Sang- og musikk møte», og møtelederen innleder med å si at «det blir mye sang i dag». Siden møtelederen også er dagens pianist, går han ut av bildet og fanges opp av et nytt kamera idet han setter seg ved flygelet. Utenfor kameraets rekkevidde høres lyden av et trommesett. Jeg stusser – det er visst ingen forsangere i dag. Sangteksten dukker opp på skjermen. Noen av deltakerne har videokamera på, mens andre deltar med svart skjerm. Alle er mutet. Jeg ser at noen beveger munnen, og gjenkjenner teksten på skjermen. Mannen min synger mer lavmælt enn vanlig, og jeg deltar nølende. Vi er egentlig glade i å synge, begge to. Det hele oppleves litt underlig. Vi føler oss langt fra oppløftet da gudstjenesten er over. (17.1.2021)

Som deltaker i slike digitale gudstjenester hadde jeg mulighet til å engasjere meg i ulike aktiviteter som å høre taler, lytte til musikk eller synge med i lovsangbolkene. Selv om jeg kunne observere de kjente omgivelsene på skjermen, savnet jeg nærværet av mennesker og andre fysiske aspekter ved kirken. Til tross for forbedringene i kvaliteten på Zoom-sendingene var det færre deltakere som sang med, og flere som skrudde av kameraet sitt, inkludert oss selv. Til sammenligning var Vimeo-produksjoner fra hovedkontoret med band, lovsangledere og god lyd kvalitet mye mer tilfredsstillende fra et musikalsk synspunkt. Jeg logget meg også inn på korte musikkandakter via Facebook fra en lokal kirke i Den norske kirke i løpet av pandemien. Disse samlingene inkluderte gjerne to salmer som ble sunget av en solist med akkompagnement av orgel. Selv om jeg ikke sang med foran skjermen, hadde jeg et visst utbytte av å lytte til salmene. Vignett 2 beskriver en gudstjeneste via Zoom der det ikke var lagt opp til å synge under gudstjenesten overhodet.

Vignett 2

Det er søndag formiddag, og vi logger oss på Zoom-lenken da klokken nærmer seg 11.00. Gudstjenesten er flyttet ut av forsamlingslokalet og inn i hjemmet til møtelederen. En mutert variant av viruset har satt en foreløpig stopper for alle religiøse samlinger. Møtelederen ber en kort bønn og leser en sang til åpning. Det er ingen rullende tekst, og jeg kjenner at konsentrasjonen glipper under opplesingen. Idet møtelederen er i ferd med å takke av etter talen og ønske alle en god søndag, bryter jeg mutingen og sier fort at «Vi har jo flygel i stua – har dere lyst til å synge 'Navnet Jesus'?». Jeg synger og spiller med vissheten om at noen av deltakerne synger sammen med meg bak mutede enheter, enten de deltar med kameraet av eller på. (31.1.2021)

Noen dager etter denne gudstjenesten var jeg på skitur i gnistrende solskinn. Midt i unna-
rennet tonet det plutselig gjennom meg en strofe fra et bordvers vi lærte på barneleir:

For meg var dette en spontan lovsanghendelse trigget av glede, takknemlighet og en følelse av velvære. Da jeg sang denne strofen, følte jeg på en slags spenning–avspenning-struktur i forholdet mellom de to første taktene og de to siste. Den punkterte halvnoten i andre takt får sin utløsning i åttendedelene og den impliserte dominantakkorden som ligger under i tredje takt. Den oppadgående melodien i de første taktene, som har sitt høydepunkt i den utholdte meloditonen (b1), bidro til å bekrefte og forsterke min følelse av oppstemthet og velvære. Selve melodiens konturer og rytmisering kan forstås som viktige musikalske affordanser. Hendelsen oppsto i naturen, utenfor kirkerommet og ikke minst utenfor den digitale gudstjenesten, og det slo meg at denne hendelsen føltes mer «ekte» enn erfaringene med å delta i lovsang mediert via Zoom. Jeg kommer tilbake til dette poenget i avsnittet om betydninger av nærvær og fravær for det kristne lovsangfellesskapet.

Mangelen på mulighet til å lovsynge overhodet, som beskrevet i vignett 2, inspirerte meg til å utføre min spontane lovsanghandling mot slutten av gudstjenesten. I 1995 ble «Navnet Jesus» stemt frem som «alle tiders salme» på TV2 og kåret av NRK P1 til «århundrets salme» i 2005 (Wikipedia 2022). Siden jeg visste at også vår forsamling satte stor pris på denne salmen, valgte jeg den som fokus for lovsangen. I neste omgang førte det vedvarende fraværet til at jeg og mannen min ble bedt om å spille inn ti lovsanger. Disse opptakene, som ble gjort på min mobil, ble siden vist på digitale gudstjenester i tidsrommet mars–mai 2021. Til tross for den enkle kvaliteten på disse innspillingene kom det mange positive tilbakemeldinger fra forsamlingen, enten deltakerne bare lyttet til lovsangene eller sang med foran skjermen sin.

Da vi igjen fikk lov til å samles fysisk til gudstjeneste i mai 2021, var det fortsatt ikke tilrådelig å lovsynge i kirkerommet på grunn av smittefaren. I vår forsamling valgte vi derfor å la forsangere lede lovsangen, mens resten av forsamlingen satt stille i salen og lyttet med munnbind på, i frykt for å spre viruset. Denne «maskerte» stillheten var annerledes enn erfaringene med den «mutede» stillheten i digitale gudstjenester. Det sosiale ved å være fysisk til stede i kirkerommet og lytte til lovsang fra scenen kan sammenlignes med å sitte på togstasjonen mens du venter ivrig på å få gå om bord i «The Gospel Train»¹. På den annen side opplevdes den mutede stillheten i digitale rom ganske annerledes. Det var ikke mulig å verken høre eller føle tilstedeværelsen av de andre lovsyngende i Zoom-rommet, og jeg kunne heller ikke være sikker på om de sang. Ansvar for å finne inspirasjon til å uttrykke lovsangen lå med andre ord hos hvert enkeltindivid. Med tanke på de forskjellige lovsangkontekstene var ulike affordanser i spill, noe jeg vil undersøke nærmere i neste avsnitt.

Affordanser i det digitale rommet

Digitale gudstjenester, enten de sendes i opptak eller direkte, tilbyr flere ulike affordanser. Deltakerne kan delta i lovsangen ved bruk av digitale enheter, som mobiler, nettbrett eller datamaskiner sammenkoblet via internett, kabler og rutere. Disse kan forstås som en vev av synlige og usynlige, tilkoblede og frakoblede objekter. På den andre siden er det mennesker som produserer, leder, taler og synger. På disse måtene tilbyr lovsang i digitale rom både menneskelige og ikke-menneskelige affordanser. Som nevnt savnet jeg den fysiske tilstedeværelsen av mennesker og de håndgripelige aspektene ved kirkebygningen vår, som altertavlen, blomsteroppsatsene og bønnekrukka. I tillegg hadde det at gudstjenesten ble flyttet til pastorens hjem, betydning for den totale opplevelsen, siden jeg ikke lenger kunne observere de kjente omgivelsene på skjermen (Hodøl og Sæbø 2021).

1 «The Gospel Train (Get on Board)» er en tradisjonell afroamerikansk spiritual.

De to vignettene illustrerer hvordan Zoom-gudstjenestene manglet musikalske affordanser som er avgjørende for å skape meningsfull lovsang. Selv om våre egne lovsangledere gjorde sitt beste for å skape en følelse av et «lovsangrom» gjennom oppmuntrende ord og spill på instrumenter, var dette ikke tilstrekkelig for meg til å skape en trang til å lovsynge. Det var en nærmest opplagt affordanse som manglet i forbindelse med alle de digitale gudstjenestene, nemlig klangen av den løftende og «brusende» (Bajan 2020) lovsangen i et sakralt rom. Romklang og fysiske lydbølger som «treffer» kroppen vår på en unik måte, var ikke tilgjengelige på samme måte via strømming. Opplevelsen av lyd gjennom ulike høyttalere (PC, bærbare høyttalere og mobiler) kunne ikke erstatte affordanser forbundet med fysiske sangstemmer og musikkinstrumenter. Ruud hevder at det er ved å *delta* i en spesiell praksis at vi lærer «å sette navn på musikken ved å gi den en spesiell konseptuell status – eller et metaforisk innhold» (2020, 15). Denne meningsdannelsen kan skje uavhengig av om en lovsanghendelse medieres digitalt eller fysisk, men musikkens når og hvor har likevel en betydning. Det kan for eksempel dreie seg om forskjellen mellom å innta rollen som publikum eller det å delta aktivt i lovsangen (Hodøl og Sæbø 2021; Utley 2021).

Digitale lovsanghendelser er ingen fastlåst konstellasjon. Interaksjonene i det digitale rommet kan beskrives som en prosess der forbindelser brytes og koples sammen i stadig nye relasjoner som følge av deltakernes valg om å mute mikrofonen og/eller å skru av kameraet og eventuelt forlate det digitale rommet. Den digitale skjermen kan forstås som en viktig affordanse i denne sammenhengen. Opp gjennom historien har ulike former for analoge skjermer fungert som et filter, skille, ly eller en form for kamuflasje (Buckley, Campe, og Casetti 2019). Dette kan knyttes til Gibsons (2015) forståelse av skjulestedet som en viktig affordanse. Vår tids digitale enheter gjør det mulig å opprette eksistensielle bobler der brukere kan finne intimitet og tilflukt selv i offentligheten (Buckley, Campe, og Casetti 2019). Den digitale skjermen tilbyr kontakt og interaksjon, men kan like gjerne tilby det motsatte. Gibson peker som nevnt på at en observatør kan oppfatte ikke bare at andre observatører er skjulte eller synlige for ham, men også at han selv er skjult eller synlig for andre observatører (2015, 128). I en digital gudstjeneste på Zoom er det for eksempel mulig å se hvor mange som deltar, men ikke nødvendigvis hvem. Altså fungerer skjermer stadig som filter eller beskyttelse. Hodøl og Sæbø (2021) viser til hvordan en kvinne på 43 år syntes det var fint å være alene hjemme og se en digital gudstjeneste fordi hun alltid gråter i gudstjenesten. Studien viser imidlertid at det motsatte også var tilfellet, nemlig at fraværet av fellesskap opplevdes som et savn. En mann på 41 år uttrykte at han ikke orket flere digitale gudstjenester, han måtte ha «ekte vare». Jeg skal derfor gå nærmere inn på betydninger av nærvær eller fravær for et lovsangfellesskap.

Lovsangkropper – betydninger av nærvær eller fravær

Kristne kan ifølge 1. Korinter 12:27 beskrives som lemmer på «Kristi kropp». Lovsangfellesskap kan i denne sammenhengen forstås som lovsangkropper, jamfør uttrykket «worshipping bodies» (Wade og Hynes 2013). Jan Magnus Lillebø (2015) hevder at ingen oppbyggelige bøker, podkaster eller internettsider kan eller skal erstatte slike fellesskap. Hebreerne 10:25 oppfordrer videre til å «ikke holde oss borte når menigheten vår samles». Det er nærliggende å anta at de første kristne menighetene var situerte i private huskirker. Under pandemien var både små og store lovsangkropper situerte i private digitale rom. De kan altså forstås som en form for digitale huskirker. Videre skal jeg derfor gå nærmere inn på betydninger av nærvær eller fravær i tilknytning til lovsang som fenomen.

Nærværet i forbindelse med det å samles fysisk kan knyttes til en opplevelse av noe ekte eller sant. Som beskrevet i avsnittet om mine erfaringer med digital lovsang opplevde jeg

den spontane lovsanghendelsen i skisporet som ekte. Dette utfordret min oppfatning om hvorvidt fysisk nærvær virkelig er avgjørende for at lovsangen skal oppstå. Nærvær og fravær beskriver ifølge Amanda Bell (2021) grunnleggende tilstander av væren, og hun hevder at definisjoner av disse begrepene er avhengige av hvilke tilstander de inngår i. Min lovsang i unnarenet var hjertefølt og av full hals (uten publikum), mens min og andres lovsang i digitale rom nærmest stilnet. Jeg tolket dette som mangel på fysisk nærvær og fysisk lyd, altså at jeg savnet den originale lovsangkroppen. Original refererer gjerne til en form for nærvær eller sannhet, mens kopi ikke gjør det. Ifølge Bell er kopien imidlertid «an image endowed with resemblance»² (med referanse til Deleuze). Hun konkluderer med at kopien dermed har en form for fraværende tilstedeværelse: «[I]nstead, absence can be thought of as a kind of presence and presence as a kind of absence». På denne måten hevder hun at det er mulig å tenke ut over det statiske skillet som en gang koblet original til nærvær og kopi til fravær. Lovsang i digitale rom kan altså forstås som tilbydere av et fraværende nærvær.

Lovsang tilbyr både kroppslige, musikalske, åndelige og sosiale affordanser (Utley 2021). Mangel på slike affordanser i digitale rom kan påvirke opplevelsen av autentisitet. Min spontane lovsang på ski oppsto som følge av takknemlighet, noe som antyder at lovsang kan oppstå uavhengig av bestemte affordanser. Mitt fokus på savn i det digitale rommet kan ha kommet i veien for den genuine takknemligheten som ofte utløser ektefølt lovsang. Kanskje vi også må våge å innrømme at ikke all sang som kan karakteriseres som lovsang, uavhengig av om den lyder i fysiske eller digitale rom, nødvendigvis synges fra hjertet.

Lovsang i digitale rom – diskusjon

Selv om forutsetningene for å praktisere lovsang var varierende under pandemien, ville vi ikke hatt mulighet til å samles til gudstjeneste overhodet uten de digitale tilbudene. I den tidlige fasen av pandemien ble Vimeo-videoer en del av vårt åndelige liv, og disse betydde mye for vår egen trivsel. Lovsanglederne skapte et rom som vi kunne tre inn i, jamfør Benjamins' (2021) distinksjon mellom «space» og «place». «Place», i betydningen sted, kan i denne forbindelse forstås som et rom som har en bestemt mening, mens «space» er et mer abstrakt begrep. Selv om begrepene er nært beslektet, har de distinkte egenskaper som er verdt å utforske. Rom, i betydningen «space», kan sees som bakgrunnen eller «beholderen» der alle ting skjer, mens stedet har en mer subjektiv og kvalitativ karakter. Stedet er ikke bare en fysisk plassering, men snarere et rom med personlig eller kulturell betydning. Det bærer ofte med seg en følelse av identitet, ifølge Krims (2012, 141). Steder, for eksempel en kirke eller et bedehus, formes av menneskelig aktivitet, minner, følelser og fortellinger. Mens «space» handler mer om objektive relasjoner, tar stedet hensyn til subjektive meninger som tilskrives rommet. Rom og sted kan imidlertid ikke skilles strengt fra hverandre; de er snarere sammenkoblet og påvirker hverandre. Digitale rom («cyber space») kan bli til steder gjennom menneskelig interaksjon og erfaringer, og oppfatninger om ulike rom kan også endres ved bruk (Wong 2022, 7). Under pandemien fikk digitale rom en slik endret betydning for kirkegjengere som mistet sine fysiske kirkerom. Særlig eldre kirkegjengere måtte nærmest over natten forholde seg til nye digitale rom, for eksempel via Zoom og Facebook.

I fysiske gudstjenester er det relasjonelle aspektet åpenbart kroppslig. Fysiske kropper og stemmer interagerer på måter som bidrar til å løfte lovsangen både lydlig og åndelig. I digitale gudstjenester er relasjonen mer uklar med hensyn til det kroppslige. Som beskrevet i vignett 1 sang jeg med mindre kraft og innlevelse i Zoom-gudstjenester, og jeg oppfattet det

2 Bloggen har ikke sidetall.

som at mangelen på fysisk fellesskap bidro til dette. Min lovsangentusiasme steg og dalte også i takt med den musikalske kvaliteten under sendingene, enten disse var innspilte eller direkte sendte (Hodøl og Sæbø 2021). Det faktum at de smittereduserende tiltakene trakk ut i tid, kan også ha medført en form for mental og følelsesmessig slitasje som påvirket hvor aktivt jeg tok del i lovsanghendelsene. Likevel vendte jeg stadig tilbake til det digitale rommet, fordi det representerte den samme kulturelle og åndelige betydningen som fysiske gudstjenester hadde hatt for meg før pandemien. En mulighet for videre forskning er å gjøre en kvalitativ intervjustudie der ulike aldersgrupper får fortelle om sine opplevelser med lovsang i digitale rom før, under og etter pandemien.

Det å lovsynge kan forstås som en handling som påvirkes av, og som til en viss grad er avhengig av det å være en del av et syngende fellesskap. Ruud (2020) viser som nevnt til ulike lag av, eller affordanser ved, musikalsk meningsdannelse. Han hevder at disse affordansene må approprieres. Det vil si at vi tilegner oss mening gjennom en sosial praksis. Ruud viser til at musikk alltid fornemmes i en eller annen kontekst, og at denne konteksten ikke nødvendigvis er noe som først og fremst finnes utenfor opplevelsen. Konteksten er snarere innfelt i selve opplevelsen. Rom (i betydningen «place»), anledning, venner og familie som er til stede, og så videre er med på å fargelegge denne konteksten (21). For mange er sang et fellesskapsfenomen (Kulset og Halle 2020), og uten et fellesskap som løfter lovsangen, er det mulig å føle seg alene. Noen liker ikke å høre sin egen stemme, andre sliter med å få stemmen til å fungere henslengt i sofaen foran en datamaskin, og det å synge så andre i samme rom hører det, kan for andre igjen oppleves ubehagelig. Fellesskap i lovsangen er altså en viktig musikalsk affordanse.

Deltakernes inderlige innlevelse i lovsangen kan forstås som en annen viktig affordanse i digitale lovsanghendelser. Det faktum at deltakere over hele verden stadig vendte tilbake til digitale rom for å ta del i lovsangen, bidro til å opprettholde og ekspandere et helt nettverk av små og store «lovsangkropper» under pandemien, jamfør lemmer på «Kristi kropp». Sitatet fra Salme 22 viser som nevnt til at lovsangen er skapt av Gud, og at den også henvender seg til Gud. Bjerkholt viser imidlertid til at lovsangen har flere «adresser»: til mennesker – til hverandre og til andre – og til Gud (1990, 19). I Efeserne 2:19 oppfordrer apostelen Paulus til å bli fylt av Ånden ved å synge sammen: «[L]a salmer, hymner og åndelige sanger lyde! Syng og spill av hjertet for Herren». Bibelverset viser både til det å synge av hjertet og det å la sanger lyde i forsamlingen. Dette er viktige momenter knyttet til tematikken i denne artikkelen, blant annet fordi lovsang i digitale rom ikke gir plass for denne hverandre-dimensjonen nettopp fordi det ikke lar seg gjøre å synge samtidig på Zoom uten at det fører til såkalt «lagging»³. Digitale lovsangkropper er derfor slik jeg ser det, mer sårbare for forandringer enn fysiske. Eksempler på slike endringer er den økende tendensen til at deltakerne etter hvert valgte å mute mikrofonen og deaktivere kameraet, deriblant også vi. Vår deltakelse kan imidlertid forstås som en fraværende tilstedeværelse, jamfør Bell (2021). Selv om vi ikke var synlige for de andre deltakerne (Gibson 2015), var vi like fullt usynlig til stede og dro nytte av musikalske og ikke-musikalske affordanser i digitale rom. Lovsang fra hjertet er imidlertid uavhengig av kontekst, som vist i eksemplet med lovsang i skisporet.

Vår fysiske forsamling kan i denne sammenhengen forstås som en lukket lovsangkropp situert i sakrale rom, mens digitale lovsangkropper snarere er åpne praksiser med mulighet for nye tilkoblinger. Dette viste seg som nevnt ved at mange kirker og menigheter hadde langt flere tilhørere digitalt enn de tidligere hadde hatt ved sine fysiske gudstjenester (Den norske kirke 2022), og at jeg logget meg på musikkandakter fra en annen menighet enn

3 Forsinkelser i kommunikasjonen mellom enheter i et digitalt nettverk.

vår egen (Hodøl og Sæbø 2021). Hvorvidt lovsanghendelser i digitale rom skal forstås som fullverdige fellesskap, eller om de skal forstås som dårlige kopier av fysiske gudstjenester, kan dermed sies å være underordnet. Lovsanghendelser mediert via pc, mobil og nettbrett kan, sammen med min egen og andres lovsang foran skjermen, snarere forstås som åpne praksiser, rike på tilganger av musikalske og ikke-musikalske affordanser.

Konklusjon

Målet med denne artikkelen har vært å undersøke hvordan ulike musikalske og ikke-musikalske affordanser fikk betydning for min opplevelse av å delta i digitale lovsanghendelser under pandemien. Videre ønsket jeg å undersøke hvordan digitale lovsangkropper kan forstås som åpne lovsangpraksiser. Selv om lovsang i digitale rom ikke kunne tilby et fysisk nærvær, representerte de verdifulle, alternative lovsangfellesskap i perioder med isolasjon. Konseptet med fraværende nærvær kan dermed fungere som en kraftfull validering av digitale lovsangpraksiser. Til tross for manglende musikalske og sosiale affordanser representerte lovsang i digitale rom en viktig livline for meg selv og utallige andre lovsyngende, fordi digitale lovsangkropper kunne tilby en måte å opprettholde åndelig og fysisk velvære på. Selv om ikke alle opplevelser med lovsang i digitale rom nødvendigvis resulterte i oppriktig lovsang fra hjertet, kunne de ulike digitale rommene tilby steder med åndelig betydning i en utfordrende tid. På samme måte som liturgiske praksiser kan være endret når jødiske fellesskap vender tilbake til sine synagoger, kan lovsang i digitale rom, forstått som hørbare uttrykk og tause dialoger med Gud, representere et potensial for forandring og nye tilkoblinger for små og store lovsangkropper i tiden fremover.

Referanser

- Bajan, Adam. 2020. "Evangelization in isolation: Problems of disembodied community building." I *Religion in quarantine: The future of religion in a post-pandemic world*, redigert av Heidi A. Campbell, 33–35. Texas: Digital Religion & OakTrust-TAMU Libraries. <https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/188004>
- Bell, Amanda. 2021. "absence/presence." *The University of Chicago*. Hentet 28. juni 2021. <https://lucian.uchicago.edu/blogs/mediatheory/keywords/absence-presence/>
- Benjamins, Laura. 2021. "The Role of the Worship Leader in a Global Pandemic: An Analysis of Church Musical Practices. Developments in Music and Public Worship in a Global Crisis." Paper presentert ved *Music Spirituality and Wellbeing Conference: Fostering Wellbeing in Times of Global Crisis*, Boston University, Boston Massachusetts 5.–7. Juli 2021.
- Birkedal, Erling. 2022. "Vide åndsfellesskap og tette stedsfellesskap: Praksis og savn ved nedstengte kirker under koronapandemien." *Kirke og Kultur*, 127 (3): 271–292. <https://www.idunn.no/doi/abs/10.18261/kok.127.3.7>
- Bjerkholt, Thomas. 1990. *Lovsang*. Oslo: Nye Luther forlag.
- Buckley, Craig, Rüdiger Campe, and Francesco Casetti, red. 2019. *Screen Genealogies: From Optical Device to Environmental Medium*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bøhler, Kjetil Klette. 2021. "Home-schooling for children with disabilities during the pandemic: A study of digital-, musical- and socio-economic conversion factors." *Education in the North*, 28 (3): 222–248. <https://www.abdn.ac.uk/education/research/eitn/journal/671/>
- . 2023. "Pandemiens påvirkning på festivalene." I *Festivalpolitikk i endring: Evaluering av Kulturrådets tilskuddsordninger for festivaler*, redigert av Marianne Takle, Kjetil Klette Bøhler, Erik Henningsen, Heidi Bergsli, Jan Sverre Knudsen, Therese Dokken and Karl Ingar Kittelsen Røberg, 272–290. Oslo: Fagbokforlaget.
- Campbell, Heidi A., red. 2020a. *The distanced church: Reflections on doing church online*. Texas: Digital Religion Publications. <https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/187891>

- . 2020b. "Religion quarantined as challenging the future of religion: An introduction." I *Religion in quarantine: The future of religion in a post-pandemic world*, redigert av Heidi A. Campbell, 3–4. Texas: Digital Religion Publications. <https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/188004>
- Campbell, Heidi A., and Ruth Tsuria. 2022. *Digital religion: Understanding religious practice in digital media*. 2. utgave. New York: Routledge.
- Danbolt, Lars Johan, Tor Arne Isene, and Gry Stålsett. 2021. "Gudshusbehov i tider med stengte kirker og moskeer: Psykososiale og eksistensielle erfaringer under pandemien våren 2020." *Tidsskrift for Praktisk Teologi*, 38 (1): 4–19. <https://doi.org/10.48626/tpt.v38i1.5431>
- Den norske kirke. 2022. "Dobling av digitale visninger i lokalkirken." Hentet 4. april 2022. <https://kirken.no/nb-NO/bispedommer/borg-bispedomme/aktuelt1/stor%20vekst%20for%20digital%20kirke/>
- Dyndahl, Petter. 2017. "Musikk, identitet og makt: Autoetnografisk blikk på lærerutdanningsfaget musikk i Hamar." I *Tidssignaler: Lærerutdanningsfag i utvikling: Utdanning av lærere på Hamar – 150 år*, redigert av Morten Løvteit, 237–258. Vallset: Oplandske Bokforlag.
- Ehrlich, Amira. 2021. "Teaching Each Other New Melodies for Old Prayers: Musical and Social Implications of COVID19 Open Air Synagogues. Interfaith and inter-spiritual peace-building." Paper presentert ved *Music Spirituality and Wellbeing Conference: Fostering Wellbeing in Times of Global Crisis*, Boston University, Boston Massachusetts 5.–7. Juli 2021.
- Ellis, Carolyn, Tony E. Adams, og Arthur P. Bochner. 2011. "Autoethnography: An Overview." *Forum: Qualitative Social Research* 12 (1): 273–290. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs1101108>
- Gibson, James J. 2015. *The Ecological Approach to Visual Perception: Classic Edition*. London: Routledge.
- Hodøl, Hans-Olav, Roy Emanuelsen, og Geir Christian Johannessen. 2021. "Kirker, korona og nettbaserte gudstjenester." *Norsk medietidsskrift* 28 (2): 1–21. <https://doi.org/10.18261/ISSN.0805-9535-2021-02-02>
- Hodøl, Hans-Olav, og Egil Sæbø. 2021. "Seernes opplevelse av nettbaserte gudstjenester." *Kirke og Kultur* 126 (1): 31–54. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3002-2021-01-04>
- Ingalls, Monique M. 2018. *Singing the congregation: How contemporary worship music forms evangelical community*. New York: Oxford University Press.
- Karlsson, Bengt, Trude Klevan, Anna-Sabina Soggiu, Knut Tore Sælør, og Linda Villje. 2021. *Hva er autoetnografi?* Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Kaufman, Tone Stangeland. 2008. "Bærekraftig lovsang?: Om lovsangen i den kristne ungdomskulturen som et uttrykk for kristen spiritualitet." *Halvårsskrift for praktisk teologi* 25 (2): 15–26. <http://hdl.handle.net/11250/160902>
- Krims, Adams. 2012. "Music, space, and place: The geography of music." I *The cultural study of music: A critical introduction*, redigert av Martin Clayton, Trevor Herbert and Richard Middleton, 162–170. New York: Routledge.
- Kulset, Nora Bilalovic, and Kirsten Halle. 2020. "Togetherness!: Adult companionship – the key to music making in kindergarten." *Music Education Research* 22 (3): 304–314. <https://doi.org/10.1080/14613808.2020.1765155>
- Lillebø, Jan Magnus Fauske. 2015. "Fire kjennetegn på kristent fellesskap." iTro. Last Hentet 20. november 2021. <https://itro.no/tema/fire-kjennetegn-pa-kristent-fellesskap/>
- McClellan, Edward Richard, Stian Vestby, Jennifer Lang, and Amira Ehrlich. 2023. "Sociological aspects of music education in higher education in Brazil, Canada, Israel, Norway, and the United States during the COVID-19 pandemic." *Visions of Research in Music Education* 42 (4): 39–58. <https://opencommons.uconn.edu/vrme/vol42/iss1/4>
- Phillips, L. Edward. 2021. "Emotions Online." *Liturgy (Washington)* 36 (1): 49–54. <https://doi.org/10.1080/0458063X.2021.1865036>
- Porter, Mark. 2016. *Contemporary worship music and everyday musical lives*. London: Routledge.
- Ruth, Lester, and Lim Swee Hong. 2017. *Lovin' on Jesus: A Concise History of Contemporary Worship*. Nashville: Abingdon Press.

- Ruud, Even. 2020. "En økologisk musikkforståelse." I *Musikkfilosofiske tekster. Tanker om musikk – og språk, tolkning, erfaring, tid, klang, stillhet m.m.*, redigert av Henrik Holm and Øivind Varkøy, 13–26. Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.115.ch1>
- Røed-Johansen, Daniel, and Hans O. Torgersen. 2020. "Regjeringen setter inn «de sterkeste tiltakene vi har hatt i fredstid»." *Aftenposten*, Hentet 13. april 2020. <https://www.aftenposten.no/norge/i/mR4pRL/regjeringen-setter-inn-de-sterkeste-tiltakene-vi-har-hatt-i-fredstid>
- Salater-Daljord, Magnhild. 2022. "Levd hverdagsreligion og koronapandemien: En kvalitativ studie av hvordan en pandemi, med stengte kirkebygg, har påvirket eldres levde hverdagsreligion." Master, MF Vitenskapelig høyskole. <https://mfopen.mf.no/mf-xmlui/handle/11250/3029693>
- Salisbury, Matthew 2021. "Rethinking 'active participation' after a pandemic." *Theology* 124 (6): 410–419. <https://doi.org/10.1177/0040571X211056792>
- Skaadel, Håvard. 2013. "Lovsang til Gud eller gladsang til «alles Pappa»? Paradigmeskiftet i samtidens kristne kirkesang." *Kirke og Kultur* 118 (3): 273–287. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3002-2013-03-10>
- Utle, Allie. 2021. "Sensing Worship: An Autoethnography of Liturgy and Affect." Doktoravhandling, Faculty of the Graduate School, Vanderbilt University. <https://ir.vanderbilt.edu/handle/1803/16749>
- Vikre, Helene Teistedal 2020. "Når vi ikke kan samles: En empirisk studie av unge voksnes forhold til menighetsfellesskap, og deres opplevelse av Den norske kirkes tilstedeværelse under koronakrisen." Master, MF Vitenskapelig høyskole. <https://mfopen.mf.no/mf-xmlui/handle/11250/2734467>
- Wade, Matthew, and Maria Hynes. 2013. "Worshipping Bodies: Affective Labour in the Hillsong Church." *Geographical Research* 51 (2): 173–179. <https://doi.org/10.1111/1745-5871.12010>
- Waterston, Alisse. 2019. "Intimate ethnography and the anthropological imagination: Dialectical aspects of the personal and political in My Father's Wars." *American ethnologist* 46 (1): 7–19. <https://doi.org/10.1111/amet.12730>
- Wikipedia. 2022. "Navnet Jesus blekner aldri." Hentet 15. mai 2023. https://no.wikipedia.org/wiki/Navnet_Jesus_blekner_alдри
- Windsor, W. Luke, and Christophe de Bézenac. 2012. "Music and affordances." *Musicae scientiae* 16 (1): 102–120. <https://doi.org/10.1177/1029864911435734>.
- Wong, Deborah Ann. 2022. "Liturgy in Lockdown: Restricted Movement, Expanded Worship." *Religions* 13 (1): 1–9. <https://doi.org/10.3390/rel13010025>